

ELS BISBES DE CATALUNYA, FELIP II I L'EXECUCIÓ DEL CONCILI DE TRENTO

Ignasi Fernandez Terricabras

La historiografia sobre l'Església catòlica es ressenteix sovint d'una certa mentalitat unitària que a vegades pot ocultar la rica diversitat de la realitat. Potser transposant de manera anacrònica determinats models eclesiològics, el cert és que en molts estudis el conjunt de l'Església apareix com una massa inerta i sense fissures que respon dòcilment a les ordres de les més altes dignitats. Un bon exemple d'això és el procés de la Contrareforma o Reforma catòlica, que en molts estudis sembla ser una aplicació mecànica i freda de les normes dictades pel concili de Trento. En realitat, a l'entorn de les pautes contrareformistes es van suscitar un gran nombre de passions, de dissensions, àdhuc de disputes i de resistències, que es prolongaren molt de temps.

En aquesta comunicació pretenem esclarir un xic més aquell moment que Giuseppe Alberigo ha definit com la prehistòria de la Contrareforma. Examinarem, a través d'uns memorials d'alguns bisbes catalans, quins eren els problemes que es plantejaven quan, tot just conclòs el concili de Trento, calia executar els seus decrets per a posar en marxa la Reforma catòlica. Aquests problemes, i les conseqüents solucions que tindran, defineixen bona part de les condicions en què es realitzarà l'aplicació de la Contrareforma durant els segles XVI i XVII.

1 En la prehistòria de la Reforma catòlica

El concili de Trento és una reunió convulsa i tempestuosa, de convocatòria tardana, de desenvolupament atzarós i d'aplicació lenta, però tenaç. En dues ocasions, 1547 i 1552, cal suspendre el concili, que sembla a punt de fracassar. En 1562 els bisbes es troben de nou a Trento convocats per Pius IV. La tercera etapa del concili serà, si més no, tan plena de tensions com les anteriors.¹ Des del primer moment l'existència mateixa de la reunió conciliar està en perill: mentre el rei de França i l'emperador germànic volen que tots els temes tornin a ser debatuts una altra vegada, el rei d'Espanya s'entesta a mantenir intactes els cànons tridentins ja aprovats perquè ell ja els ha assumit

1. H. JEDIN, *Historia del Concilio de Trento*, vols. III, IV-1 i IV-2 (Pamplona, 1981).

com a llei civil de la monarquia i n'ha fet la base de la seva política.

En el terreny dogmàtic, el concili de Trento, i en particular el decret sobre la justificació, havia delimitat nítidament les fronteres amb la teologia protestant, i oferia així uns fonaments religiosos a la política d'impermeabilització i d'uniformització confessional de Felip II. Aquests textos eren la base jurídica de l'actuació de la Inquisició i posar-los en qüestió fóra comprometre tot l'esquema polític dissenyat pel rei². En el terreny reformador, l'acció de Trento se centrava en el reforçament del poder episcopal. Als ulls de Felip II, que a través del Patronat Reial designava els bisbes dels seus regnes, aquesta mesura suposava una via indirecta per a controlar el clergat i, sobretot, els capítols. Felip II havia recolzat els bisbes que, en compliment dels decrets de les dues primeres etapes de Trento, havien volgut visitar i reformar els seus capítols catedralicis i ara no podia fer-se enrere.³

El concili es desenvolupà amb moments de gran tensió entre els diferents grups conciliars. Entre les diferències existents no era la menor que el Papa i els curialistes, atemorits pel record de les tesis conciliaristes baix medievals, volien una reunió breu, ràpida, que assentés la primacia papal i no interferís en la reforma de la cúria. Felip II, en canvi, volia un concili minuciós, que reforqués l'autoritat dels bisbes –més fàcils de controlar des de la Corona– i decretés sobre els problemes que posava la reforma moral i disciplinar dels clergues, però que, al mateix temps, no limités l'autoritat reial en matèries religioses. Sota l'hàbil direcció del cardenal Morone el concili acabà força ràpidament sense l'antuència de Felip II.

En finalitzar el concili tornava a posar-se el problema de la validesa dels seus decrets: per a uns –Felip II entre ells–, els canons tridentins eren vàlids des del moment que havien estat promulgats per un concili legítimament convocat, assistit per l'Esperit Sant i en presència dels legats pontificis que representaven el Papa; per a altres, era indispensable la confirmació pontificia dels decrets, potestat indelegable sense la qual no eren vàlids els treballs conciliars. Hom podria pensar que aquesta discussió no era res més que un mer formulisme burocràtic. Ben al contrari, la disputa sobre la confirmació encobria tot un seguit de problemes que condicionaran l'execució de la Contrareforma durant molt de temps. Ens remetem aquí a la brillant anàlisi de l'historiador italià Giuseppe Alberigo, que ha definit aquesta època amb un significatiu títol: "la lluita per la interpretació".⁴

2. F. GARCIA CUELLAR, *Política de Felipe II en torno a la convocatoria de la tercera etapa del Concilio Tridentino*, "Hispania Sacra", 16 (1963) 57–58.

3. F. CERECEDA, *La interpretación y confirmación pontificia del Concilio de Trento según algunos teólogos españoles*: "El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones por colaboradores de Razón y Fe" (Madrid, 1945), p. 429–435.

4. G. ALBERIGO, *La réception du Concile de Trente par l'Eglise Catholique romaine*, "Tréikon" 58 (1985), 313.

El problema plantejat en 1563 ja no és només que la necessitat de confirmació papal podria desautoritzar el vigor amb què Felip II havia aplicat per pròpia iniciativa els punts que més li interessaven del concili. Hi ha tot un seguit de disputes que podem resumir en dos eixos.

En primer lloc, per a Felip II i per als prelats que volien un concili amb més empena reformadora, Trento, tot i comportar èxits importants, resultava insuficient: no s'havien tractat la majoria dels greuges inclosos en els memorials de reforma preparats pels bisbes espanyols ni temes com la reforma de la Cúria romana, l'Índex de llibres prohibits, el catecisme o la litúrgia⁵. Per al grup curialesc, que volia reduir el concili als punts dogmàtics, Trento havia anat massa lluny en les seves ànsies reformadores, que trastocaven bona part de l'estructura administrativa de l'Església catòlica. Aquest grup, emparant-se en la seva influència a Roma, havia projectat una estratègia política per a imposar-se: declarar que el concili no era vàlid sense l'aprovació papal per pressionar, a continuació, Pius IV per tal que només confirmés els decrets dogmàtics, però no els de reforma. Felip II s'oposà a aquests intents tot exigint la validesa total del concili. Però el cert és que a la fi de l'assemblea tridentina, segons Alberigo, els precedents del Laterà V i de les dues primeres fases de Trento i les reticències del papat davant el concili feien témer que els decrets de Trento serien ràpidament lletra morta.⁶

El pares conciliars havien acabat les seves reunions el 4 de desembre de 1563, amb l'aprovació de les actes del concili i la demanda al Papa que el confirmés. Pius IV havia donat la seva conformitat verbal el 26 de gener de 1564, però, tanmateix, la confirmació escrita no apareixeria fins al 30 de juny, en la butlla *Benedictus Deus*.⁷ Aquesta llarga dilació és el fruit de la lluita soterrada entre els sectors reformistes i els curialistes per a obtenir una redacció de la butlla favorable als seus interessos. Després de l'aprovació verbal del Papa, "*la lluita contra l'aprovació de Trento esdevenia un esforç per controlar l'aplicació mitjançant la inserció a la butlla de criteris per la interpretació de les decisions*".⁸

Vet aquí el segon eix de la disputa: tots els poders polítics de l'època –i no sols Felip II–, es malfiaven de la Santa Seu en general i de determinats aspectes del concili en particular. Immersos com estaven en un procés de consolidació dels aparells estatals, veien amb moltes suspicàcies els decrets conciliars que reforçaven la jurisdicció eclesiàstica o les normes per a proveir

5. R. GARCIA VILLOSLADA, *La reforma española en Trento*, "Estudios Eclesiásticos", 39 (1964) 319–336.

6. G. ALBERIGO, *La réception...*, p. 312.

7. Aquesta butlla, apareguda pel juny, manté però la data del 26 de gener de 1564.

8. G. ALBERIGO, *La réception...*, p. 313.

els beneficis, perquè els consideraven interferències en el Patronat i la jurisdicció reial⁹. El control per Roma de la confirmació i, sobretot, de la interpretació del concili vindria a sancionar un poder efectiu del papat en matèries que el rei creia de la seva competència.

En resum, la petició feta pel concili a Pius IV demanant la confirmació de Trento era, de fet, una invitació a prendre en les seves mans les regnes de la Reforma catòlica i a assumir l'execució efectiva dels decrets tridentins reservant-se'n el control. Per al papat el seu centralisme era una garantia del compliment del concili. Per als membres de la cúria era la millor forma d'intentar imposar una lectura restrictiva dels decrets conciliars. Per als poders sobirans podia representar una legitimació a Roma per a immiscuir-se en els afers interns dels regnes. Els sectors més compromesos amb la reforma temien que fos una excusa per a aigualir el potencial reformador del concili.

La butlla *Benedictus Deus* reserva a la Santa Seu tota interpretació del concili, eliminant qualsevol altra instància col·legial o conciliar i, un mes després, el 2 d'agost de 1564, el Breu *Alias nos nonnullas* crea la congregació romana que en monopolitzarà la interpretació¹⁰. Així, segons Alberigo, "Roma esdevenia el filtre únic i indispensable per a l'aplicació del concili de Trento".¹¹

El que volem subratllar ací és que en la primera meitat de 1564, en el temps que va de la fi del concili a la confirmació definitiva, ja apareixen concentrades bona part de les tensions que determinaran l'execució posterior de la Contrareforma. "Aquests mesos –ha escrit Alberigo– constituïren la prehistòria, decisiva en molts aspectes, del llarg itinerari posttridentí del catolicisme romà"¹². En aquest moment, quina és l'actitud de Felip II davant d'aquests problemes? Quina la dels bisbes de Catalunya?

2 Sis preguntes de Felip II i les respostes dels bisbes de Catalunya

El 22 de gener de 1564, Felip II, des de Montsó, ordena al governador de Catalunya que quan arribin els bisbes espanyols provinents de Trento els deturi a Barcelona perquè vol entrevistar-se amb ells. El rei hi arriba pel febrer i adreça a tots els bisbes sis preguntes sobre l'execució del concili.¹³

La primera pregunta planteja l'afer de la confirmació:

9. J. DELUMEAU, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*, (Paris, 1985) 3^a ed: p. 72-75.

10. H. JEDIN, *Historia ...*, vol. IV-2, p. 348-350.

11. G. ALBERIGO, *La réception...*, p. 315.

12. *Ibid.*, p. 313.

13. Aquestes preguntes es troben a l'Arxiu General de Simancas, Patronat Reial (en endavant AGS,PR), l.22, f. 170 i a l'Arxiu Secret Vaticà, Nunciatura d'Espanya, v.II, f.295-297. J.Bada les ha transcrit en *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI* (Barcelona, 1970), p. 182-3.

“Según lo que se tiene entendido Su Santidad ha hecho la confirmación declarando ser necesaria, de todo lo cual resulta tan grave perjuicio a la autoridad de los concilios, si esto quedará así o si se deba (sic) y convendría hacer alguna diligencia.”

La segona qüestió demana si el rei ha de fer algun acte d'acceptació o recepció del concili, tant si és requerit pel Papa (“como se ha dado a entender que lo será”) com si no. I havent-lo de fer, planteja “si será generalmente sin aditamento ni reserva alguna o con ella”.

En la tercera s'afirma que el Papa ha manat imprimir el concili a Roma i que segurament ordenarà que totes les edicions es facin de conformitat amb aquella. El rei, que es planteja de fer una impressió pròpia, dubta si ha d'esperar que aquesta edició sigui acabada i si caldrà afegir quelcom al text romà.

Preveient que l'aplicació dels decrets de reforma pot provocar disputes i contravencions, Felip II pregunta en el quart punt si ha de dictar alguna ordre sobre la forma en què caldrà procedir perquè tothom actuï uniformement.

La cinquena pregunta és prou explícita: “Si presupuesto que para la ejecución y cumplimiento de los decretos del concilio es tan importante y necesaria la autoridad de Su Majestad, en qué manera ésta se podrá y deberá interponer así respecto de lo que acá en estos reynos será necesario como en cuanto a las derogaciones y revocaciones que vinieren de Roma contra lo ordenado.”

En sisè lloc, el rei demana als bisbes que diguin allò que creguin oportú sobre els decrets del concili i, particularment, allò que hi manca “para el beneficio público de las iglesias y estado eclesiástico”. Com que aquesta pregunta pot requerir una contestació més llarga, diu el rei, els bisbes podran respondre-la més endavant.

Enmarcades en el context que acabem de descriure, és obvi que aquestes preguntes expressen quelcom més que una mera discrepància formal sobre la cloenda o l'edició del concili. En primer lloc, es fa ben palesa la desconfiança del rei respecte de la voluntat del Papa d'executar la reforma: Felip II preveu ja la possibilitat que el Papa modifiqui o derogui els decrets conciliars.

En segon lloc, sembla clar l'interès del monarca per assumir personalment el control de l'aplicació de la Reforma reservant-se l'edició del concili, ordenant-ne l'execució, preocupant-se per rectificar les mancances que pugui tenir i vetllant perquè a tots els seus regnes s'interpreti idènticament.

Aquesta voluntat dirigista sembla respondre a una doble preocupació.

D'una banda, hom veu un monarca que es considera obligat a intervenir perquè es faci una correcta aplicació del concili –segons els seus criteris–, interferint àdhuc les decisions de la Santa Seu si les considera desencaminades. D'altra banda, hi apareix el desig de limitar el poder papal, tant enfront del concili com sobretot a l'interior dels seus regnes, on es planteja la forma d'interposar l'autoritat reial en totes les actuacions del Pontífex.

A l'arxiu general de Simancas hem pogut trobar deu respostes a aquest memorial. D'aquestes, cinc corresponen a prelats de les diòcesis catalanes: Barcelona, Tarragona, Lleida, Girona i Tortosa¹⁴. Es sorprenent i molt significatiu constatar que aquestes respostes no són unànimes sinó que contenen diferències importants, i més encara si les comparem amb les respostes dels bisbes d'altres territoris. El conjunt ens mostra un important ventall d'opinions que reflecteix una remarcable diversitat dins l'episcopat català i hispànic i que ens permet de dubtar si allò que hom ha definit com el partit espanyol a Trento era un bloc tan sòlid com alguns autors han afirmat.

A la primera pregunta, els prelats de Tarragona, Ferran de Loaces, i de Tortosa, fra Martín de Còrdova, responen inequívocament: la confirmació papal és necessària per a la validesa dels decrets del concili. De la mateixa opinió és el bisbe de Barcelona, Guillem Cassador, que matisa la seva resposta: diu que no cal donar a la confirmació pontifícia tanta importància “como le dan algunos que ponen en ella sola toda la autoridad de lo decretado”.

El bisbe de Lleida, Antoni Agustín, creu també que la confirmació és necessària però afirma que cal esperar a veure la butlla, perquè si el Papa empra les mateixes paraules de Lleó X en confirmar el concili Laterà, es causaria un gran “perjuicio”. El bisbe de Girona, Arias Gallego, recorda que a Trento en cap moment no es va dir si aquesta confirmació era o no necessària, però creu que no perjudica el concili.

Responent a la segona pregunta, tots els bisbes de Catalunya coincideixen a demanar a Felip II que accepti el concili, però hi ha matisos en les seves respostes que les diferencien. El bisbe de Tortosa és el més radical: Felip II hauria d'enviar a Pius IV una carta sol·licitant submisament que el Papa confirmi el concili. El bisbe de Barcelona, sense arribar a aquest punt, considera que els reis han d'acceptar allò que el Papa confirmi, àdhuc si va contra la

14. AGS, PR, l. 21, f.144, 159, 164, 170 i 171. El bisbe de Lleida, Antoni Agustín, respon conjuntament amb el seu germà Pere, bisbe d'Oscà, en una carta datada a Lleida el 12 de maig de 1564. La del bisbe de Girona és del 23 d'abril. A les altres respostes no consta la data.

La resposta del bisbe de Barcelona ha estat transcrita íntegra en J. BADA, *Situació...*, p. 183–7. Les respostes del bisbe de Girona i de Ciudad Rodrigo a la primera pregunta per F. CERECEDA, *La interpretación...*, p. 442–5. Les altres respostes són dels bisbes de Segòvia, Lugo i Ciudad Rodrigo, del general dels Franciscans i del membre del Consell Reial Antonio de Covarrubias (AGS, PR, l. 21, ff. 165, 176, 177, 172 i 175 respectivament).

seva voluntat. El bisbe de Lleida demana que el rei doni exemple a altres sobirans acceptant Trento sense cap reserva després que el Papa l'hagi confirmat.

En canvi, els prelats de Tarragona i de Girona admeten excepcions en l'acceptació reial: per al primer, si Felip II creu que cal fer alguna declaració particular, hauria de consultar el Papa abans de la publicació; per al segon, si hi ha problemes en el dret de patronat, el Papa podria resoldre'ls mitjançant una butlla directa.

En la resposta a la tercera pregunta, dos bisbes són categòrics: per al de Barcelona, Trento s'haurà de publicar com el confirmi Pius IV, car no es pot esperar de la Seu romana cap greuge, sinó que dictamini allò més convenient. El prelat tortosí és encara més concloent: els fidels només consideraran autèntica l'edició romana, que el rei ha d'acceptar àdhuc si els decrets de reforma en vénen disminuïts; en aquest cas, el rei hauria de demanar al Papa allò que desitja que es faci en els seus regnes, adduint-ne les raons, com per exemple en el tema de l'elecció dels bisbes, en què el procediment actual sembla millor que l'establert a Trento. El rei ha de prohibir qualsevol edició del concili fins a disposar de la papal i, encara aleshores, obligar que la publicació dels decrets es faci amb autorització seva o dels bisbes.

Dos prelats són més prudents. El de Girona diu que caldrà examinar la versió que arribi de la Santa Seu i decidir aleshores. Per al de Lleida, després de vista la publicació romana es podran afegir, si s'escau, documents particulars, prèvia consulta al Pontífex¹⁵.

L'arquebisbe de Tarragona també creu que cal esperar l'edició romana perquè només el Papa pot afegir o treure res al concili, però afirma que un cop coneguda aquesta es podrà saber "qué convendría añadir o quitar para el bien y buen orden de la reformation de estos reynos".

Quant a la quarta pregunta, resulta obvi que alguns bisbes temen que el poder reial s'extralimiti en l'aplicació de Trento i prefereixen que les seves decisions passin pel filtre romà. Aquest és el cas del bisbe de Tortosa: "Dudo que en la dicha instrucción guardasen tanto la disposición de los decretos que no desviasen de lo decretado y aprobado por Su Santidad y así muchos se escandalizarían de algunas cosas diciendo que esto era haber concilio de por sí contra el concilio".

Proposa que alguns prelats redactin una breu declaració i l'enviïn al Papa perquè la corregeixi. L'arquebisbe de Tarragona propugna un procediment semblant, reservant la confirmació de tot document al Papa. El bisbe de

15. En una carta del 4 de juny de 1564, el bisbe de Girona diu que manquen en l'edició romana algunes butlles menors i la que mana als prínceps que facin complir els decrets. Un cop la Santa Seu hagi afegit això, diu, ja es podrà fer l'edició espanyola. AGS, PR, I, 21, f. 170.

Barcelona demostra tenir la mateixa desconfiança respecte de les intencions règies: el rei ha de manar que tothom compleixi allò decretat i confirmat, però cal vigilar que fent-ho així no es canviïn els decrets o la confirmació pontifícia.

El bisbe de Girona creu que si en la confirmació el Papa demanés als prínceps el seu ajut, Felip II hauria de manar immediatament als bisbes complir la butlla i a tots els seus súbdits obehir el concili i ajudar a complir-lo, imposant penes tant als laïcs com als clergues.

El bisbe de Lleida, que no fa cap referència al Papa, pensa que cal evitar de fer declaracions per escrit perquè es impossible preveure les dificultats amb què toparà l'execució de cada decret. En tot cas, admet que es declarin els casos "de muy gran perjuicio y con muy grande acuerdo", com per exemple la manera d'examinar els presentats pel rei a les catedrals.

Sobre la forma en què el rei ha d'interposar la seva autoritat en l'aplicació del concili, que és l'objecte de la cinquena pregunta, les opinions són diverses. El bisbe de Tortosa redueix el paper del rei a un rol discret i secundari, de suport a l'autoritat eclesiàstica: són els bisbes els encarregats d'executar Trento i només a petició seva pot intervenir-hi Felip II. Les revocacions que vinguin de Roma s'han d'acceptar perquè són lícites i el contrari seria un greu acte de desobediència.

També per a l'arquebisbe de Tarragona el monarca només ha d'actuar a instància dels bisbes. Però, a més, els oficials reials haurien de tenir ordres de col·laborar en l'execució del concili i el rei hauria de sancionar amb penes els seus contraventors. Les derogacions, en canvi, depenen només de la Santa Seu.

El bisbe de Barcelona gairebé no es defineix: es remet a les lleis fetes pels emperadors en ocasió de passats concilis, de les quals, diu, podrà treure Felip II la forma dels seus decrets. De fet, aquesta resposta implica acceptar que el monarca té una missió en l'execució de Trento, tot i que el prelat eviti pronunciar-se sobre la forma concreta d'aquesta funció reial.

Els bisbes de Lleida i de Girona, en canvi, voldrien un capteniment més actiu del monarca. Per al primer, el rei no sols no ha d'instar a la derogació de cap article del concili, sinó que a més ha d'evitar qualsevol abrogació per part del Papa. Si a despit d'això el Pontífex atorga dispenses, li demanarà que les revoqui tot explicant-li els danys que en resulten i que "es escándalo universal". Més ferm és el prelat de Girona: el rei ha de sol·licitar al Papa que no anul·li cap cànon o decret; encara més, Felip II hauria d'obtenir una butlla per

la qual ell i els seus successors estiguessin autoritzats a oposar-se a qualsevulla derogació que vingués de la cúria romana.

Quant a la sisena pregunta, l'arquebisbe de Tarragona només respon que caldria que els assessors del rei opinessin tant sobre allò que pugui mancar en els decrets tridentins com sobre allò que aquests ja contenen. Els bisbes de Lleida i de Tortosa es reserven la resposta per a més endavant.

Més interessant és el que diu el bisbe barceloní: caldria veure els memorials de greuges que els bisbes espanyols donaren als legats pontificis a Trento i identificar-hi els temes pendants. Però afegeix que això donaria peu a pensar que el concili havia errat o estava incomplet. Per això recomana obviar aquestes mancances, ja que el Papa podrà més tard resoldre-les a instàncies del rei.

El bisbe de Girona, en darrer lloc, diu que el rei ha de demanar dues butlles, l'una ja explicitada en la cinquena resposta i l'altra per a poder elegir els bisbes¹⁶.

Recapitulant aquestes respostes, sembla evident que és el bisbe de Tortosa, el dominic Martín de Córdoba, qui adopta una posició més romanista. Per a ell, Felip II s'ha de limitar a acatar allò que el Papa decideixi i, si està en desacord amb alguna decisió, suplicar privadament una rectificació; l'execució del concili pertoca al Papa i als bisbes, que requeriran l'ajut reial si el necessiten.

El bisbe de Barcelona, el vigatà Guillem Cassador, es manté proper a aquesta postura, però la seva resposta sempre és més matisada: és indispensable que el Papa confirmi el concili, però la força dels decrets no deriva només d'això; el rei haurà d'acceptar tot el que el Papa confirmi, però després ell serà el responsable de vigilar el compliment d'allò decretat. Felip II, això sí, ha de circumscriure's a allò estatut pel concili sense tractar de millorar-lo ni de completar les seves mancances.

L'arquebisbe de Tarragona, Ferran de Loaces, diu clarament que només el Papa pot confirmar, canviar, derogar o donar validesa a Trento. Ara bé, un cop Pius IV hagi procedit, Loaces dóna un important marge d'actuació al rei, que pot demanar al Papa un tracte particular, afegir o treure punts del concili quan aquest s'apliqui en els seus regnes, comissionar prelats perquè en preparin l'execució –els documents dels quals, però, seran confirmats pel Papa– i dictar penes contra els infractors.

Els bisbes de Lleida i Osca, els germans aragonesos Antoni i Pere Agustín, són més aviat partidaris de la precaució. La seva resposta podria resumir-se

16. És significatiu que sense que les preguntes en facin cap referència explícita al Patronat Reial, tres bisbes (Tortosa, Girona i Lleida) s'apressen a tranquil·litzar el rei assegurant-li que podrà obtenir del Papa una declaració sobre el seu dret de presentar els bisbes. Això ens indica que Felip II temia que certs decrets del concili amenacessin les seves facultats.

dient que proposen esperar i veure: caldrà examinar quina mena de confirmació i d'edició dels decrets fa la Santa Seu per a actuar després en conseqüència. Tanmateix, aquests prelats consideren que el monarca pot afegir breus particulars a les edicions hispàniques del concili, fer declaracions sobre els decrets tridentins més perjudicials i evitar que el Papa atorgui derogacions.

De totes les respostes aquí analitzades, potser la del bisbe de Girona, Arias Gallego, és la més monàrquica. En dues cartes que acompanyen la seva resposta, el prelat recorda a Felip II que, quan va ser criticat per haver fet expulsar de Trento el representant dels capítols catedralicis espanyols, ell va defensar la decisió del rei. En aquestes missives el bisbe es mostra preocupat pel retard en l'execució del concili: tem que la burocràcia romana vagi ajornant-ne l'execució fins a diluir la Reforma, afirma que molts beneficiats de la seva diòcesi estan "alegrándose con la tardanza de la publicación y diciendo que no tendrán ejecución las cosas estatuidas en el concilio" i que cal desbaratar les maniobres de "los españoles trampistas y pescadores de beneficios" que viuen a Roma. Demana també la celebració d'un nou concili ecumènic per a tractar tot els temes pendants.

Sabent això, no pot sorprendre el caire de les seves respostes a les sis preguntes reials. El prelat de Girona atorga al rei una funció preponderant en l'execució del concili: li demana que ordeni als bisbes complir les butlles papals sobre Trento, que demani l'addició d'uns documents a l'edició romana del concili, que castigui els clergues i els laics desobedients, i que obtingui una declaració pontifícia salvaguardant el Patronat Reial i una butlla autoritzant-lo a oposar-se a qualsevol derogació provinent de Roma.

De fet, aquesta diversitat de postures es correspon amb allò que sabem de l'actuació desenvolupada en el concili de Trento pels nostres prelats. El bisbe de Tortosa va col·laborar activament amb els legats pontificis, va defensar les tesis curialistes i es va enfrontar sovint amb l'arquebisbe de Granada, Pedro Guerrero, líder del partit espanyol¹⁷. Sense arribar a la seva bel·ligerància, el bisbe de Barcelona es mostrà més proper a les tesis romanes que a les dels reformistes hispànics¹⁸.

Sabem que el bisbe de Lleida, tot i compartir la posició teològica dels bisbes espanyols, era més moderat i conciliador davant dels curialistes que la majoria dels seus compatriotes. No sobta, doncs, que ara, al mateix temps que pren partit a favor de la intervenció reial, es mostri caut i partidari d'evitar conflictes amb Roma¹⁹.

17. B. LLORCA, *Participación de España en Trento*; R. GARCIA VILLOSLADA dir., "Historia de la Iglesia en España", t.III-1º, (Madrid, 1980) p. 462.

18. J. BADA, *Situación...*, p. 165. Quant a l'arquebisbe de Tarragona, no acudí a la tercera etapa de Trento.

19. Cf. les comunicacions de J.Bada i d'A.Borromeo sobre l'acció d'Agustín a Trento a *Jornades d'Història Antoni Agustín (1517-1586) i el seu temps*, t.2, (Tarragona, 1986).

No és aquest el lloc d'examinar les cinc respostes que coneixem dels prelats de la Corona de Castella. Val a dir, però, que els seus memorials són d'un regalisme sovint extremat, que converteix en molt moderades les respostes de bisbes com ara el de Lleida o el de Girona.

El desenllaç d'aquest període d'incertesa, entre la fi del concili i la confirmació escrita del Papa, és una història prou coneguda. En la *Benedictus Deus*, Pius IV ordena que sense l'autorització papal ningú no publiqui comentaris als decrets conciliars. L'ambaixador Requesens ja deia aleshores que això contrariava la política espanyola²⁰. Felip II, per la seva part, accepta el concili de Trento per una cèdula del 12 de juliol de 1564, en la qual no inclou cap clàusula de reserva dels seus drets²¹, però tampoc no fa cap referència a la confirmació papal. Catalunya és un dels països en què més ràpidament s'aplicarà el concili: ja el 27 d'agost el bisbe de Lleida Antoni Agustín n'ordena l'execució a la seva diòcesi²². I el 30 d'agost Ferran de Loaces convoca tots els prelats catalans a un concili Provincial que, el 23 d'octubre, accepta públicament els decrets de Trento²³.

Resulta evident, de tot el que hem dit, la importància de la conjuntura de 1564 en l'aplicació de la Reforma. Certament, la butlla de confirmació no acabarà amb els grans punts de discussió. Tant les resistències dels qui s'oposen a l'execució dels decrets tridentins (els capítols catedralicis, per exemple) com les disputes entre els reis i els papes per a liderar la Reforma en la monarquia hispànica perduren durant la resta del segle XVI i el segle XVII. Però és en 1564 quan cada grup exerceix la seva pressió més obertament, en el benentès que res no està encara definitivament decidit.

La posició dels bisbes catalans –i també la de l'episcopat espanyol– era inequívocament favorable a una aplicació ràpida del concili tridentí i a la posada en marxa del que després s'anomenarà Contrareforma. Però els memorials analitzats demostren que les idees dels bisbes catalans sobre els temes claus que afecten les relacions entre l'Església i l'Estat en aquest procés –l'altre eix de disputes– són ben diverses. Des de la posició molt romanista del bisbe de Tortosa fins al notable regalisme del bisbe de Girona, bona part de l'espectre de posicions possibles hi està representat: el bisbe de Barcelona sembla trobar-se més pròxim a la cúria, el de Lleida més pròxim al monarca i

20. H. JEDIN: *Historia...*, p.356.

21. Sobre aquest punt, molt debatut, vegeu B. LLORCA, *Participación...*, vol. III-1, p. 494-500.

22. C. FLORES SELLES, *Documentos inéditos de Antonio Agustín*: Jornades..., t.1, p.295.

23. J. BADA, *Situació...*, p.189-197.

l'arquebisbe de Tarragona en una posició relativament intermèdia²⁴. Recordem, però, al mateix temps, que les posicions dels bisbes de Catalunya són molt més moderades que les dels prelats de la corona de Castella.

Creiem que val la pena de remarcar aquestes disparitats perquè al nostre país encara resta per fer l'anàlisi dels orígens socials i de les posicions eclesiològiques i teològiques de l'alt clergat en general i dels bisbes en particular. Això ha dut sovint a considerar la jerarquia catòlica i àdhuc el conjunt dels laics com una unitat coherent i disciplinada, quan el cert és que en el seu si es produïen divisions importants. Si un dels objectius d'aquest Congrés és esbossar futures vies d'investigació, potser serà bo de recordar que aquesta feina no ha estat encara empresa. Nosaltres esperem haver col·laborat modestament amb aquesta comunicació a detectar aquesta mancança i haver obert la porta a possibles solucions.

24. Podríem enriquir la gamma si tinguéssim més respostes de bisbes catalans. Sabem, per exemple que el bisbe d'Elna, Lope Martínez de Lagunilla, es va mostrar a Trento integrat en el grup curialista hispànic, liderat pel bisbe de Tortosa. En canvi, Aciscle Moya de Contreras, aleshores bisbe de Vic, era un ferm seguidor de les posicions reformistes hispàniques, la qual cosa havia provocat greus disputes entre ell i el bisbe de Tortosa; C. GUTIERREZ, *Espanoles en Trento* (Valladolid, 1951), p. 32-37 i 742-3. Si hagués existit, el seu memorial devia ser profundament regalista, però és dubtós que arribés a redactar-lo perquè va morir el 2 de maig de 1564. No sabem si el bisbe d'Urgell, Pere de Castellet, que no assistí a Trento, va respondre les preguntes.